

DÖDLIGA FARSOTER GENOM HISTORIEN

Författad av Daniel Johnsson, Vimmerby
Publicerad 20 augusti 2018

När vi gick i skolan fick vi lära oss om digerdöden som på medeltiden drog fram genom våra socknar med den tysta liemannen i spetsen och spred skräck bland folket. Digerdöden förändrade inte bara Sveriges utan hela Europas historia, men hur fasansfull och obegriplig den än var för våra förfäder så var det långt ifrån den enda katastrofala farsoten som de drabbades av genom århundradena.

På 1700-talet plågades vi av både fransosen och smittkoppor och även rödsoten gjorde sitt intrång i människans vardag för att i full styrka återkomma på 1800-talet. Detta århundrade kom även den fruktade koleran till vårt land. Även våra små drabbades hårt av svåra sjukdomar som kikhosta, mässling, scharlakansfeber och difteri. Mitt under brinnande världskrig i början på 1900-talet utbröt ytterligare en fasansfull farsot – Spanska sjukan.

Digerdöden

Digerdöden, eller den stora döden som den också kallas drabbade Sverige för första gången år 1350 och kom att skövla drygt en tredjedel av landets befolkning. Hela byar blev öde, och det skulle dröja 200 år innan befolkningmängden i Sverige återhämtat sig. Det var också långt ifrån sista gången som vi drabbades av pesten, omkring 20 gånger skulle pesten dra fram, den sista gången under åren 1710–1713. Under medeltiden visste man inte vad pesten berodde på, utan man trodde att det var guds straff för människans syndande.

Bilden vi har av digerdöden är att allt stannade av, antingen bommande man för dörrar och fönster, eller så träffades man i kyrkan för att be. Men faktum är att sista gången vi drabbades på 1700-talet kan man utläsa ur domböcker och andra dokument att även om det var stor tragedi för de familjer som drabbades, så fortsatte ändå livet ha sin gilla gång. Döden var ständigt närvarande – den var en del av dåtidens liv.

När pesten i början på 1700-talet ebbade ut och äntligen var över för Sveriges del, så kan man tro att det blev lugnt och fridfullt för våra förfäder, men så var inte fallet. Förutom de många och svåra svältåren som titt som tätt återkom ända fram till mitten av 1800-talet så lurade en rad olika farsoter runt hörnet.

Fransosen

En farsot som drabbade oss redan på medeltiden var en könssjukdom som gick under namnet fransosen, det vill säga syfilis. Den kom troligen till Europa genom Christopher Columbus återvändande sjömän i slutet på 1400-talet, och anlände till Sverige under Kristian II:s fälttåg 1517–1520. Det har dock debatterats om sjukdomen inte funnits i Europa sedan långt tidigare. Bara på 1500-talet dog flera hundratusen människor i Europa av sjukdomen.

Fransosen spreds genom de som reste – så väl som soldater och pilgrimer drev på dess spridning, men naturligtvis även de prostituerade. Även om sjukdomen drabbade alla samhällsskikt, så var spridningen värst bland de allra fattigaste. Sjukdomen fick först sitt grepp om de som bodde i städerna där det var trångbott och hygien var dålig, men spred sig snart även ut på landet, inte minst genom de hemvändande knektarna. Bland de rika ansågs dock inte fransosen till en början vara en skamlig sjukdom utan var istället beviset på ett "erfaret och belevat uppträdande".

Att syfilis spreds skyllde man till en början på osunt leverne, syndande mot gud, och till och med dåligt väder. När man sedan förstod att sjukdomen spreds genom sexuell omgången så vaknade kyrkan till liv och gjorde allt för att skrämma upp folket och intala dem att sex var en stor synd.

Den som drabbats fick efter några veckor ytliga sår, oftast på just könsorganen. Efter några månader uppkom utslag på hela kroppen och feber. Med åren

fick den drabbade kroniska inflammationer, svampiga hudutslag och öppna varande sår – ofta i pannan. (Mannen på bilden till vänster har syfilis, andra steget.)

När sårerna blev djupare och delar föll av så blev det djupa kratrar i köttet. Inte allt för sällan kunde man bli av med näsan, läpparna och ögonen. Mot slutet av sjukdomen angreps hjärnan och offret blev galen.

Det var därför inte ovanligt att de värst drabbade blev helt utstötta ur den sociala gemenskapen. Det otäcka med sjukdomen var att den inte bara spreds via sexuell kontakt, utan även från mor till barn, så man kunde födas med denna hemska sjukdom och var därmed dödsdömd redan vid födseln. Dessa barn var dessutom sterila.

I försöken att bota sjukdomen användes kvicksilver i olika former, allt från att det sprutades in i könsorganet, till salvor som smordes in i huden eller i tablettform som svaldes, till varma bad innehållande kvicksilversulfid. Kurerna var i sig farliga, och många var de som dog av kvicksilverförgiftning.

Smittkoppor

En annan farsot, en långt större smitta under 1700-talet – även den med hög dödlig utgång – var smittkopporna. Kopporna kom av ett virus från familjen poxviridae och drabbade i första hand barn. Sjukdomen i sig var ingen nyhet, den har funnits i över 3000 år, men fick stor spridning under detta århundrade. De som drabbades fick utslag över hela kroppen som så småningom vanställdes. Omkring 20–30 % av de drabbade dog av sjukdomen. Om man överlevde smittkopporna så var man immun resten av livet, men sjukdomen kunde lämna efter sig otäcka men så som blindhet, dövhet, skallighet, benröta och andningssvårighet.

Under 1700-talet dog så många som 60 miljoner människor i Europa av smittkopporna. Kopporna drabbade människor i alla samhällsskikt, år 1741 dog vår drottning Ulrika Eleonora av smittkopporna 53 år gammal.

Men snart skulle vi få ett effektivt vapen mot denna farsot. Den 17 maj 1749 föddes prästsonen Edward Jenner ute på den engelska landsbygden i den lilla staden Berkeley i grevskapet Gloucestershire. Efter sin utbildning återvände han till sin födelsestad och blev läkare.

Edward Jenner (1749–1823)

Det var här han fick höra av en ung flicka att hon minsann inte kunde få smittkoppor för hon hade haft kokoppor. Detta fick Edward att fundera, men det tog många år innan han tog mod till sig för att testa påståendet. I början av maj månad 1796 ympade Edward in kokoppor på den friska 8-åriga pojken James Phipps. Sex veckor senare, under stor rädsla att ha fel ympade Edward nu in smittkoppor på James – som förblev frisk. Edward hade nu kommit ett vaccin på spåren för den hemska sjukdomen.

Men när Edward presenterade sin upptäckt så blev mottagandet nästan fientligt – inte skulle väl människan låta sig smittas av en djursjukdom, och dessutom var det trotsa Gud vars straff människan borde undergivet ta emot och bara acceptera.

Men det skulle bara dröja några få år innan man i stor omfattning i de flesta europeiska länderna började använda Edwards vaccin. Här i Sverige utfördes den första vaccinationen 1801, och 1816 blev det obligatoriskt att vaccinera alla barn. Även om inte sjukdomen utrotades helt, så sjönk nu dödstalen drastiskt. Under åren 1750–1900 dog omkring 300 000 människor i Sverige av smittkoppor.

Rödsot

En annan farsot som skövlade offer bland våra förfäder drabbade oss för första gången 1772–73, men kom sedan tillbaka i full styrka under krigsåren 1808–09 och en sista gång 1857 – den fruktade Rödsoten.

Dysenteri som den kallas idag är en akut tarminflammation som gav den drabbade svåra diarréer, men kunde även ge magkramper och feber. Mot slutet innehöll avföringen död tarmvävnad – med en hemsk stank som följde.

Rödsot spreds från människa till människa, men även genom dålig hygien (bakterierna spreds via avföring, mat och vatten). Framför allt barn och gamla drabbades av sjukdomen i fredstid. Utbrotten kunde även vara väldigt lokala, även en socken var väldigt drabbad kunde det nästintill helt saknas fall i de närliggande socknarna.

Bara på 1800-talet var det över 100 000 personer i Sverige som dog av rödsoten. Försöken att bota de sjuka inbegrep lavemang vilket kan tyckas märkligt vid akut diarré, men även olika dekokter och kräkrotpulver troddes kunna bota rödsot.

De tre stora utbrotten brukar härledas till olika orsaker. Åren 1772–1773 rådde det stor missväxt i Sverige, vilket ledde till att människornas motståndskraft var försvagad och sjukdomen fick fritt fram att härja. Likaså var det vädret som påverkade utbrottet 1857 då det rådde svår torka i landet och man tvingas att dricka otjänligt vatten. 1808–1809 var det uteslutande kriget som var den huvudsakliga orsaken, där sjuka och sårade soldater vårdades under horribla förhållanden.

Kolera

En annan magrelaterad farsot som kom att sprida skräck under 1800-talet var den fruktade koleran. Bakterien *Vibrio cholerae* orsakade kraftiga diarréer så allvarliga att den drabbade kunde dö av sjukdomen inom några timmar. Den sjuke blev fort uttorkad och kroppen drabbades av cirkulationskollaps.

År 1832 kom koleran till Europa, och 6 500 personer dog i London. Till Sverige kom koleran på i juli månad 1834. I augusti bröt första epidemin ut i Göteborg, och den 25 augusti meddelade Sprengtporten som var överståthållare att smittan nått Stockholm. Kyrkogårdarna blev snabbt fulla, och därför anlades speciella kolerakyrkogårdar där de avlidna begravdes i massgravar. Bara under detta år skulle inte mindre än 12 600 människor dö av koleran i Sverige.

Koleran skulle åter drabba Sverige under flertalet tillfällen under 1850-talet och även år 1866, och totalt dog runt 37 000 människor i vårt land. Men koleran

dödade långt fler ute i världen, man beräknar att minst 100 miljoner dog av sjukdomen under 1800-talet.

Då man drabbats av koleran förlitade man sig bland annat på varma och kalla omslag eller brännvin som antingen skulle drickas eller gnidas in på kroppen. En annan huskur var att stryka het kåda från gran eller tall på ett skinn som sedan lades på magen. Man insåg dock med tiden att sjukdomen kunde bekämpas med salt sill och genom att dricka stora mängder vatten.

Barnsjukdomar

Ser vi tillbaka på 1800-talet så får vi inte heller glömma barnsjukdomar så som scharlakansfeber, difteri, mässling och kikhosta, som kom att döda många tusentals barn bara i vårt land. Man ser i kyrkböckerna hur någon av sjukdomarna kunde dra in över socknen och skörda en stor mängd offer, för att sedan återigen klinga av.

Att som förälder maktlös höra det stackars barnet som drabbats av kikhosta ligga och hosta natten igenom, för att sedan på morgonen hitta det avlidet i sängen måste ha varit fasansfullt.

Smittades en i familjen så var smittorisken extremt hög för övriga familjemedlemmar, och det var inte ovanligt att flera av barnen dog med bara några dagars mellanrum när familjen drabbades.

Spanska sjukan

Genom industrialiseringen som började i slutet på 1700-talet och pågick under hela det efterföljande århundradet så fördes vi in i den moderna tiden. Man skulle kunna tro att levnadsvillkoren skulle förbättras, och att farsoternas tid skulle vara över. Men mitt under första världskrigets värsta strider skulle världen åter drabbas av en fasansfull farsot – Spanska sjukan.

Till Sverige kom sjukdomen i augusti månad 1918, och redan vid årsskiftet hade hela 27 000 dött av spanska sjukan. De efterföljande åren dog ytterligare 10 000 i Sverige. Allra hårdast drabbades Norrlands inland. Men lika snabbt som farsoten drabbat vårt land, lika snabbt dog den ut och efter 1920 var den borta, de som överlevt den hade nu utvecklat immunitet mot sjukdomen.

I världen dog totalt minst 20 miljoner personer, men troligen var den siffran långt högre. Till skillnad från många andra sjukdomar så var det inte barn och gamla som drabbades, utan i första hand de i åldern 20–40 år.

Spanska sjukan var en influensa som började som alla andra influensor med huvudvärk, feber och muskelvärk, men snart blev det mycket värre. Den drabbade började hosta blod, lungorna fylldes med en rödaktig vätska som man tillslut drunknade av. Trots att vi nu är framme i början på 1900-talet, så var en vanlig ordination för att överleva att dricka alkohol, helst konjak.

Namnet Spanska sjukan kommer av att det var i Spanien som smittan först upptäcktes – dess ursprung däremot var troligen USA då smittan kom med de amerikanska soldater som skulle delta i första världskriget.

Men vad var det som hade orsakat sjukdomen? Många trodde att det var smutsen och misären i skyttegravarna, medan både Frankrike och England vid utbrottets början skyllde på galna vetenskapsmän i Tyskland som skulle ha tagit fram smittan på order av den tyska kejsaren Vilhelm II som ett vapen mot sina fiender.

När kommer nästa farsot?

Även om min artikel slutar med spanska sjukan i början på 1900-talet, så var det långt ifrån den sista farsoten som drabbade världen detta århundrade. I modern tid har vi både AIDS och Ebola som vår tids stora farsoter, och då får vi inte heller glömma demoniska ledare som dödat miljoner och åter miljoner människor; Adolf Hitler 11 miljoner, Josef Stalin 40 miljoner och allra värst var Mao Zedong med 48–78 miljoner dödade.

Slutligen, digerdöden (böldpest) som jag inledde artikeln med finns kvar än idag i vissa delar av världen, och vi har definitivt inte sett den sista farsoten ännu, den lurar där ute någonstans, redo att slå sina dödliga klor i mänskligheten...